

## ՇԱՔՐՈ ՄՀՈՅԱՆ

### ՔՈՒՐԴԻՍՏԱՆՈՒՄ ԻՍԼԱՄԻԶՄԻ ԱՇԽՈՒԺԱՑՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ

Մինչ Քուրդիստանում արդի փուլում իսլամական գործոցի աշխուժացման հարցի քննարկումը անհրաժեշտ է, թեկուզ հպանցիկ, անդրադառնալ քուրդ ժողովրդի պատմական ճակատագրում այս կրոնի խաղացած դերին: Հիմքեր կան պնդելու, որ պատմականորեն քուրդ ժողովրդի ճակատագրում իսլամի խաղացած դերը զգալի չափով տարբերվում է մերձավորարևելյան մյուս մեծ էթնոսների՝ թուրքերի, պարսիկների, առավել ևս արաբների ճակատագրում ունեցած դերից: Հատկապես արաբների համար իսլամը ճակատագրական դեր խաղաց ինտեգրացման (միավորման), պետական կառուցվածքների ստեղծման և մշակութային զարգացման գործընթացում: Քաջ հայտնի է նաև, որ իսլամը հասարակական քաղաքական և ընդհանրապես կյանքի բոլոր բնագավառների վերահսկման շնորհիվ դարձավ ինչպես իրանական, այնպես էլ թուրքական կայսերական համակարգերի կենսունակության կարևոր գործոններից մեկը: Մինչդեռ քրդերի կյանքում իսլամի դերն ունի իր առանձնահատկությունները, որից և բխում է հատուկ մոտեցման անհրաժեշտությունը:

VII դարի 30-ական թվականներին քրդերը առաջիններից մեկը ենթարկվեցին արաբաիսլամական էքսպանսիային: Վաղ միջնադարյան ժամանակաշրջանի գրականությունը պարունակում է հարուստ տվյալներ քրդերի մեջ իսլամի տարածման առավելապես բռնի մեթոդների մասին: Ուշագրավ է այս տեսակետից այն ոչ պատահական փաստը, որ չնայած Արաբիայում և հարակից տարածքներում իսլամի արագ տարածմանը քրդերի մեջ նրա զանգվածային տարածման մասին կարելի է խոսել միայն 10-րդ դարից:

Իսլամի դրաշխի ներքո Արաբիայի միավորումը և արաբաիսլամական էքսպանսիան հետևեցին մեկը մյուսին, կազմելով մեկ շղթայի երկու օղակներ: Ընդամենը քառորդ դարից էլ պակաս ժամանակաշրջանում կազմավորվեց մահմեդական կայսրություն՝ խալիֆայություն, որն իր մեջ ներառում էր մի շարք ոչ արաբական երկրներ և ժողովուրդներ: Այսպիսով, պետական կրոնի վերածվելու սկզբից ևեթ իսլամի առջև ծառացավ

այնպիսի համակարգի ստեղծման անհրաժեշտությունը, որը կրոնական և աշխարհիկ գործառնությունների միահյուսմամբ կոչված էր ապահովելու հսկայածավալ և բազմալեզու տարածքների կառավարումը:

Այս խնդրի իրականացման կարևորագույն շարժավտեղից մեկը դարձավ կյանքի կոչված «ուսմայի», այսպես կոչված «խլամական ազգի» ինստիտուտը կամ գաղափարը: «Ուսման» կոչված էր միավորելու (միակցելու) տարբեր ժողովուրդներ և էթնիկական խմբեր իսլամադավանության հիմքի վրա: Հիշենք, որ ի տարբերություն քրիստոնեության, որը չէր ջնջում (անտեսում) իր հետևորդների էթնիկական սահմանները, իսլամի գաղափարախոսությունը հռչակում էր մահմեդականությունը դավանող բոլոր էթնիկական խմբերի «իրավահավասարությունը», որոնք այդ հիմամբ կազմում էին մեկ «ամբողջական համայնք»: Այդ գաղափարի և նրա իրականացումը ապահովող լծակների շնորհիվ էթնիկական (ազգային) իքնագիտակությունը վտառաջանորեն վախարհինվում էր կրոնական (իսլամ՝ իսլամական) համայնքին պատկանելու գաղափարով: Այսպիսով, ի նկատի ունենալով իսլամի կոչմից առաջադրված և իրականացվող գործառնությունների բնույթը կարելի է խոսել իսլամի՝ ի սկզբանե «քաղաքականացվածության» մասին, քանզի իսլամական գաղափարախոսության ձևավորման գործընթացը միաժամանակ նրա «քաղաքականացման» գործընթացն է:

Տարբեր ժողովուրդներին և էթնիկական խմբերին հպատակության և հնազանդության մեջ պահելու գործում «ուսմայի» արդյունավետությունը պատճառներից մեկն է այն բանի, որ իսլամի այդ հիմնադրույթը և՛ ձևով, և՛ բովանդակությամբ գրեթե անփոփոխ է մնացել մինչև մեր օրերը: Եվ պատահական չէ այն իրողությունը, որ «ուսմայի» գաղափարն ընկած է բացառապես իսլամական բոլոր կազմակերպությունների փաստաթղթերի հիմքում: 1981թ. ազդեցիկ Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը Մեքքայում կայացած իր զագաթնաժողովում միաձայն ընդունել է «ուսմայի» մասին հետևյալ սահմանումը. «Բոլոր մահմեդականները, որոնք թեև տարբերվում են լեզվով, մաշկի գույնով, բնակության վայրով, մի ազգ են, նրանց միավորում է նույն հավատքը, նրանք շարժվում են նույն ուղղությամբ, ունեն մշակութային ընդհանուր ժառանգություն, աշխարհում ունեն նույն առաքելությունը»:

Իսլամի ինտեգրացնող ֆունկցիան մեծ դեր խաղաց «ուսմայի» անդամների «իրավահավասարության» գաղափարի ձևավորման և սրբազործման մեջ: Աշխարհիկ և կրոնական ֆունկցիաները իրականացնող իշխող համակարգը նախանձախնդրորեն իր բոլոր հպատակների գիտակցության մեջ արմատավորում էր էթնիկական ինքնագիտակցությունը կրոնականով փոխարինելու գաղափարը, «մահ-

մեղական» հասկացողությունը ներկայացվում էր որպես ազգային էթնիկական գործոն:

Եթե իսլամի տարածման մախնական փուլում վերը նշված մեխանիզմը նպաստում էր տարբեր ժողովուրդների և տարածքների վրա նվաճողների իշխանության հաստատմանը, ապա հետագայում նրա միսիան (առաքելությունը) հանգում էր նվաճված տարբեր, բայց մույնադավան ժողովուրդների հնազանդությանը իշխող էթնոսի տիրապետությանը: Հարկ է ընդգծել, որ որքան էլ «ուսման» հռչակում էր իր կազմի մեջ մտնող իսլամադավան տարբեր էթնիկական խմբերի «իրավահավասարությունը», իրականում ոչ մի իրավահավասարության մասին խոսք լինել չէր կարող, քանզի փաստորեն տեղի էր ունենում նվաճող (պետականատեր) ժողովրդի տիրապետությունը, նրա բոլոր կարգի արժեքների պարտադրումը նվաճվածների նկատմամբ: Հիշենք այս առնչությամբ, որ արաբական խալիֆայության ժամանակաշրջանում «ուսմայի» շրջանակներում տեղի ուներ արաբների, օսմանյան կայսրության մեջ՝ թուրքերի, Իրանում՝ պարսիկների տիրապետությունը և այլն: Այստեղից հետևում է, որ իսլամի ինտեգրացնող ֆունկցիան, դրան ծառայող «ուսման», «թաուհիդը», դրանք լրացնող նորմերը օբյեկտիվորեն ունեին տարբեր նշանակություն մույնադավան կառավարող (պետականատեր) ժողովրդի համար մի կողմից, հպատակ ժողովուրդների համար մյուս կողմից: Առաջին դեպքում իրականում տեղի ուներ տիրապետող ժողովրդի պետականության, մշակույթի, հուսարական, քաղաքական և այլ մարզերի զարգացում, երկրորդ դեպքում՝ ամեն ազգային լուծում, այն ամենի սահմանափակում կամ արգելում, որը կարող էր նպաստել նվաճված ժողովրդի ազգային ինքնատիպության զարգացմանը: Նշված մեխանիզմը գործում էր ողջ պատմական անցյալում, որի ընթացքում իսլամական գործոնը օբյեկտիվորեն նպաստում էր արաբական խալիֆայության, իսկ հետագայում թուրքական և պարսկական կայսրությունների կազմում քրդերի ազգային պատկանելությունը մթազնելուն: Այս հիմամբ կարելի է խոսել քրդերի ազգային ինքնագիտակցության զարգացման մեջ իսլամի արգելակող դերի մասին: Իսլամադավան ժողովուրդների ազգային ինքնագիտակցության և ինքնորոշման գործընթացում կրոնական գործոնի խաղացած դերի առնչությամբ հիշատակության են արժանի արաբական մահդայի և հետագա ազգային ազատագրական պայքարի երկու դրվագ: Քաջ հայտնի է, որ ընդհուպ մինչև առաջին աշխարհամարտը օսմանյան կայսրությունում արաբական ազատագրական պայքարի պահանջները դուրս չէին գալիս այսպես կոչված «Լյա մարքադիայի» («ապակենտոնացման») պահանջի շրջանակներից, քանզի արաբական լայն զանգվածների պատկերացմամբ որքան էլ օսմանյան կայսրությունը արգելակում էր արաբների ազգային զարգացու-

մը, այնուհանդերձ դա «մահմեդական պետական համակարգ էր, իսկ սուլթանն իրականացնում էր խալիֆայության ֆունկցիա», սա մեկ, և, երկրորդ, աչքի է զարնում այն ուշագրավ երևույթը, որ արաբական մահ-դայի առաջնեկները և հատազա ազգային ազատագրական պայքարի առաջամարտիկները եղել են իսլամական դոգմաներով չկաշկանդված քրիստոնեադավան արաբները:

Ժամանակակից Մերձավոր և Միջին Արևելքում ազգայնականության զարգացումները թափանցում են կյանքի գրեթե բոլոր բնագավառները: Այս գործընթացում զնալով ավելի է աճում իսլամի դերը, որի քաղաքականացումը, ինչպես հայտնի է, նոր թափ առավ հատկապես Իրանում իսմական հեղափոխությունից հետո: Այդ գործընթացի դրսևորումներից մեկը հանդիսանում է այսպես կոչված իսլամականացած ազգայնականությունը, որի դեպքում ազգայնականությունը ներկայացնող բոլոր գործոնները ներկայացվում են իսլամական կոնցեպցիայի պրիզմայով: Նշենք, որ ներկայումս գրեթե ամենուրեք ժողովուրդների և երկրների կյանքում դիտվում է կրոնական գործոնի դերի աճ: Տարբեր աշխարհամասերում և երկրներում այդ աշխուժացման մակարդակը տարբեր է: Սակայն այդ երևույթի համընդհանուր բնույթը փաստ է: Միանգամայն ակնհայտ է, որ ասվածը վերաբերում է առաջին հերթին և ամենից շատ իսլամին: Այս երևույթը պատահական բնույթ չի կրում և պայմանավորված է երկու հանգամանքներով.

1. Համաշխարհային բոլոր կրոնների մեջ իսլամն առավել քաղաքականացված է և, որպես այդպիսին ավելի ծավալուն և ակտիվ է ներկայացված հասարակական քաղաքական առավել սուր բնույթի գործընթացների մեջ: «Իսլամը, - ասում էր այաթուլա Խոմեյնին, - իշխանություն ունեցող քաղաքական կրոն է: Իսլամի մեջ քաղաքական պահանջարկներն ավելի պակաս չեն, քան կրոնականները»<sup>1</sup>. Իսլամական մեկ այլ գործչի՝ Մուհամեդ Նասիմ Մահդիի կարծիքով «իր հիմնադրույթների մեջ իսլամական կրոնն իր հավատացյալներին կոչ է անում ստեղծելու քաղաքական կառուցվածքներ... Շատերը այնդում են, որ քաղաքականությունը պետք է զատ լինի կրոնից: Իսլամի համար դա նշանակում է սրով այն կտրատել մի քանի մասի: Չքաղաքականացված իսլամն անկենդան և անշարժ է»: Իսլամի և քաղաքականության միահյուսվածության առնչությամբ հետաքրքրական է մեկ այլ՝ համեմատական բնույթի փաստ: Ոչ միայն նոր և նորագույն ժամանակաշրջանում այլև միջնադարում եվրոպական մի շարք երկրների, այդ թվում և Ռուսաստանի պատմությունը տալիս է բազում օրինակներ այն բանի, թե ինչպես թագավորական իշխանությունը տարբեր, երբեմն խիստ ու վճռական միջոցներով քրիստոնյա բարձրաստիճան հոգևորականությանը հեռու է պահել պետական կառավարման գործից: Մահմեդական աշխարհում

նման կարգի երևույթ երբևէ չի դիտվել և ըստ երևույթին բացատրվում էր: Իսլամի քաղաքականացված բնույթը մասնագետների ուշադրությունը գրավել է շատ վաղուց: Ուշագրավ է այս ստույգում ռուս իսլամաբան Պյոտր Ցվետկովի դեռևս 1912թ. արտահայտած կարծիքը: «Իսլամը, գրում է նա, - սրի ուժով վերածվել է քաղաքական մեծ հավատքի, Արևելքը համախմբելով և վերածելով միատարր մի ամբողջության, որն ընդունակ է աշխահին տիրանալու համար մարտահրավեր նետելու նույնիսկ քրիստոնեությանը»:

2. Միջպետական և ազգամիջյան սուր խնդիրների առավելագույն մասը բաժին է ընկնում աշխարհի այն տարածաշրջաններին և երկրներին, որտեղ տիրապետող կրոնն իսլամն է: Վերջինս իր համախմբող և կարգավորող գործառույթներով անխուսափելիորեն ներգրավվում է քաղաքական նպատակների իրագործման մեջ:

Արդի վալում իսլամի հետագա քաղաքականացումը և ակտիվությունը պայմանավորված է մի շարք նախադրյալներով: Ակնհայտ է, որ իսլամի ակտիվացման և դրա հետ կապված իսլամական ծայրահեղականության գործոններից մեկը հնդիսանում է ազգայնականության ևսլիքի վերելքը և զբոբալ մասշտաբներով ազգամիջյան հարաբերությունների սրումը: Այս երևույթն իր հերթին զգալի չափով կապված է գաղութային համակարգի փլուզման և նրան հետևած հարաբերությունների սրման հետ՝ մի կողմից նախկին գաղութների ու կախյալ երկրների, մյուս կողմից մետրոպոլիայի միջև: Վերջինիս հիմքում ընկած է վերը նշված երկու խումբ երկրների գնալով խորացող անջրպետը:

Հակառակ 60-ական թվականների սկզբին տարածում գտած կարծիքներին այն մասին, թե զարգացման մարզում նախկին գաղութների ու կիսանկախ երկրների և մետրոպոլիայի միջև եղած տարբերությունը կկրճատվի և ժամանակի ընթացքում կվերանա, այն գնալով ավելի խորացավ: Քաղաքականացված իսլամը բարենպաստ հող ստացավ հիշյալ գործոնի շահարկման միջոցով «իսլամական աշխարհը» քիստոնեականին հակադրելու համար: Հատկանշական է, որ մի շարք դեպքերում իսլամականության այս առաքելությունն ուղղակի կամ անուղղակի քաջալերվում էր նաև «երրորդ աշխարհի» մի շարք երկրների կառավարող շրջանների կողմից, որպես հետգաղութային ժամականաշրջանի նրանց ձախողված քաղաքականությունից ուշադրությունը շեղելու միջոց: Մասնեղական մի շարք երկրների հակադրությունը Արևմուտքին այնպիսի բարդ ու սուր բնույթ կրեց, որ նրա որոշ դրսևորումներ հիմք տվեցին խոսել քաղաքակրթությունների միջև պատերազմի մասին (Սումուել Հենթինքսոն):

Ակնհայտ է, որ ԽՍՀՄ-ի փլուզումը հանդիսացավ միութենական նախկին պետության տարածքում և նրանից դուրս ծայրահեղ ազգայնա-

կանության և նրա հետ սերտորեն կապված իսլամականության նոր ալիքի առաջացման լրացուցիչ գործոն: Քննարկվող հարցի մեկ այլ ասպեկտը կապված է երրորդ աշխարհի երկրներում մարքսիզմի և սոցիալիզմի գաղափարների ճգնաժամի և կրախի հետ: Հայտնի է, որ անցյալ դարի 60-ական թվականների սկզբից երրորդ աշխարհի երկրներում զգալի տարածում գտան սոցիալիստամետ, մարքսիստական թեքումով գաղափարները: Հիշյալ երկրների հասարակական քաղաքական կյանքում նշված կողմնորոշման կողմնակիցները գրավում էին կարևոր տեղ, շատ հաճախ զբաղեցնելով բարձր պետական դիրքեր: Սոցիալիստական համակարգի փլուզման և նրա գաղափարական հիմունքների ճգնաժամի պայմաններում գոյացավ հասարակական քաղաքական մի տեսակ վակուում: Մարդկանց համախմբելու և նրանց գործելակերպը կարգավորելու իր հայտնի լծակների շնորհիվ իսլամը զգալի չափով կարողացավ լրացնել այդ բացը: Գլոբալ այս գործընթացում կրոնական գործոնը ամենուրեք աշխուժացավ՝ ընդունելով արտահայտված քաղաքական երանգ: Մտացվեց այնպես, որ իսլամական գործոնը առկա էր հասարակական քաղաքական կյանքի բոլոր բնագավառներում:

Ասվածից հեշտ է եզրակացնել, որ մահմեդական Արևելքում տեղի ունեցող քրդական ազգային շարժումը չէր կարող չդառնալ իսլամական համակարգերի ուշադրության առարկա: Նշենք, որ այստեղ խոսքը չի գնում իսլամի՝ որպես կրոնի մարդկության կյանքում խաղացած դերին այն հիմնարար գնահատականներից դուրս, որոնք վերաբերվում են համաշխարհային մյուս կրոններին: Հարցը վերաբերում է արդի փուլում իսլամի առանձնահատկությանը, որն արտահայտվում է նրա ակնհայտ պասիոնարիզմի և վերածննդի մեջ, ինչը էապես ազդում է մահմեդական աշխարհի հասարակական-քաղաքական կյանքի վրա<sup>4</sup>:

Քուրդիստանում իսլամի ակտիվացումը կապված է առաջին հերթին այն բախտորոշ իրադարձությունների հետ, որոնք տեղի են ունենում վերջին տասնամյակում: Ինչպես հայտնի է, անցյալ դարի 90-ական թվականների սկզբին Հարավային (իրաքյան) Քուրդիստանում ինքնավարական շարժումը մտավ զարգացման նոր փուլ: Այստեղ ինքնավարության գործընթացը ընդունեց մշտատևության բնույթ: Դրա հետևանքներից մեկը եղավ այն, որ Քուրդիստանի այս հատվածը դարձավ միջազգային ուշադրության առարկա: Որպես այդպիսին մա չէր կարող քաղաքականացված իսլամի ուշադրությունից դուրս մնալ: Հիշեցնենք, որ արժեքների իսլամական համակարգը մեծ ազդեցություն է թողնում հասարակական, քաղաքական և տնտեսական կառույցների ձևավորման վրա: Իսլամիստների յուրաքանչյուր կոչ «դաուա», չնայած արտաքուստ իսլամական կաղապարին խորապես քաղաքականացված է՝ Սոցիալ-տնտեսական և ազգային ճնշման ենթարկվող քրդական զանգվածներին

իսլամիստները հրամցնում են մատչելի. հասարակ գաղափար՝ իսլամը դավանող բոլոր ժողովուրդները եղբայրներ են. նրանց միավորում է «ումման»։ Գոյություն ունեցող բոլոր խնդիրները կարելի է և պետք է լուծել շարիաթի կանոնների համապատասխանությամբ։

Քրդական ազգային շարժման համար իսլամիզմի վտանգը չի սահմանափակվում նրանով, որ շարիաթի ազդեցության տակ գտնվող քրդերը անգիտակից են, որ իրենց ազգային սոցիալական ճնշումը տեղի ունի ոչ թե ի հակառակ շարիաթի կանոնների. այլ զգալի չափով նրանց օգնությամբ։ Այդ վտանգը զգալի է նաև Քուրդիստանի ազգաբնակչության բազմաթիվ կրոնական կազմի առնչությամբ։ Եթե ի նկատի ունենանք, որ իսլամիստների հռչակած կարգախոսի նպատակն է շարիաթի կանոնների և իսլամիզմի այլ սկզբունքների հիման վրա իսլամական պետական համակարգի ստեղծումը, ապա դա ոչ այլ ինչ է, քան ժողովրդի տարանջատման լրացուցիչ ազդակ։ Քանզի հայտնի չէ, թե ինչպիսին կլինի քրդերի այն մասի կարգավիճակը, որը դավանում է կակաիզմ (ի դեպ, այս ուղղության հետևորդների թիվը հասնում է մի քանի միլիոնի), հզիդիզմ, ալի իլահիզմ, քրիստոնեություն և այլն։ Այս կապակցությամբ ամենևին էլ պատահական չէ իսլամիստների խիստ բացասական վերաբերմունքը քրդական ազգային ինքնավար իշխանությունների՝ Քուրդիստանի մյուս կրոնական փոքրամասնությունների նկատմամբ վարած քաղաքականությանը։ Այսպես, եզիդի քրդերը և եզիդիզմը ոչ միայն դադարել են խտրականության առարկա լինելուց։ Ազգային զարթոնքի, խղճի և հավատքի օրինականացված ազատության պայմաններում իրաքյան Քուրդիստանում հատուկ նշանակություն է ձեռք բերում գիտակցությունն այն մասին, որ եզիդիզմը քրդերի նախախլամական շրջանի սեփական կրոնն է։ Եզիդիների սրբավայրը՝ Լուլեշ սկսել են հաճախել մահմեդական քրդերը։ Տարածաշրջանի դպրոցներում իսլամի հետ զուգահեռ դասավանդվում են եզիդիզմի հիմունքները։ Ազատ գործունեության նմանատիպ արտոնություններ ստեղծվել են նաև Քուրդիստանի մյուս կրոնական համայնքների համար, ինչը հակասում է իսլամիստների հայեցակարգին, որի հիմքում ընկած է շարիաթի դոգմաների անգիջում տիրապետության գաղափարը։ Արդի վտուլում իսլամիստների առաջադրած նպատակները և խնդիրները Քուրդիստանում պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու ուղղությունների.

ա) Համաքրդական պլանով իսլամիստների ջանքերն ուղղված են այն բանին, որպեսզի թափ առնող քրդական ազգային շարժումը պահել իսլամական հիմնադրույթների շրջանակներում, շեղել ուշադրությունը ազգային-դեմոկրատական խնդիրներից, պահպանել արդի «ստատուս քվոն» և, դրանով իսկ ապահովել «իսլամական ումմայի» անձեռնմխելիությունը, որը ձևականորեն հռչակում է իսլամը դավանող ժողովուրդներ-

րի իրավահավասարությունը, իրականում մերժելով քրդերի ազգային ինքնորոշման իրավունքը:

բ) Հարավային Քուրդիստանում՝ քրդական ազգային շարժման առաջնամասում, կասեցնել ազգային իքնորոշման՝ ավանդմիզագիայի գործընթացը: Այս նպատակի ձեռքբերման համար գործի դնելով սլայքարի մի շարք ձևեր և մեթոդներ՝ կրոնական, քաղաքական, ազգամիջյան թշնամանք և, վերջապես, ահաբեկչություն:

Քուրդիստանում իսլամիստների ազդեցությունը արմատավորելու համար կիրառվում են տարբեր ձևեր և մեթոդներ: Այս առաքելությունն իրականացնում են իսլամական ամսագրերն ու թերթերը, իսլամական գաղափարախոսությունը քարոզող հեռուստատեսային ալիքները, նոր մզկիթները, որոնց մի մասի շինարարությունը իրականացվում է օտար պետությունների և կազմակերպությունների միջոցներով, ինչպես նաև իսլամական այսպես կոչված բարեգործական ընկերությունները և իսլամական ռազմականացված բազաները (օրինակ Հալաբջայի շրջանում): Ի հայտ են գալիս ստույգ տեղեկություններ այն մասին, որ տխրահռչակ «ալ-Կաիդան» իսլամական այսպես կոչված բարեգործական ընկերությունների միջոցով օգնում է Քուրդիստանի իսլամիստներին: Այդ գործը իրականացնողների թվում հիշատակվում են «ալ-Ալսան» (Գերմանիա), «Միջազգային իսլամական օգնության կազմակերպությունը» (Մեծ Բրիտանիա), «Մուրբ երկիր» (ԱՄՆ) և այլն<sup>6</sup>: Իսլամական այսպես կոչված բարեգործական ընկերությունների գործունեության բնույթի առնչությամբ ուշագրավ է մահմեդական ծայրահեղականների մեկի՝ Ֆիլիպինցի Աբու Անգորի հայտարարությունը: Նա նշում է, որ «Միջազգային իսլամական օգնության կազմակերպության» Մանիլայի մասնաճյուղը ստեղծվել է Բեն Լադենի կողմից, ահաբեկչական խմբերի քողարկման համար: Ի վերջո Քուրդիստանում իսլամիզմի տարածման գործը իրականացնում են իսլամական կուսակցությունները և կազմակերպությունները: Քուրդիստանում գործող իսլամական կուսակցությունների և կազմակերպությունների ծրագրային փաստաթղթերի համար ընդհանուրն այն է, որ դրանց մեջ քրդական բոլոր կարգի հիմնահարցերի լուծման «անվախարհների միջոց» հայտարարվում են շարիաթի դոգմաները: Ընդ որում քրդերի աշխարհըմբռնողության մշակման միջոցներից մեկը համարվում է այսպես կոչված «այլընտրանքային ինքնությունը»: Դրա էությունն է այն է, որ որպես քրդերի ինքնության (ինքնադրսևորման) չափանիշ (հիմք) առաջարկվում են ոչ թե քուրդ ժողովուրդը, էթնոսը, ազգը, ազգային մշակութային և պատմական ավանդույթները, այլ «իսլամական ումման, այսինքն՝ իսլամական գլոբալ ընդհանրությունը»<sup>7</sup>: Իսլամիզմի գաղափարախոսների կարծիքով բոլոր իսլամ դավանողները անկախ լեզվից, բնակության վայրից, տնտեսական և այլ կարգի կապերից,

կազմում են մեկ ազգ: «Ազգային հարցը,- գրում է իսլամական աստվածաբաններից մեկը,- ժամանակակից տերմինաբանության տեսանկյունից բացակայում է իսլամի մասին ուսմունքում: Այս ուսմունքի համաձայն կրոնը և ազգը նույնական են: Իսլամի ուսմունքի ևսոջն կա միջազգային միակ իսլամիատ, գոյություն ունի բոլոր ազգությունների եղբայրությունն ու միաբանությունը իսլամի դոռչի ներքո»<sup>8</sup>: Հանդիսանալով հավատացյալ քրդերի աշխարհըմբռնողության մշակման «վոլխարենը չունեցող» միջոց, իսլամական գործոնը հաճախ քրդերի ուժի օգտագործում էր այնպիսի նպատակների համար, որոնք չէին համընկնում Բուրդիսաանի շահերին:

Արդի վայում քրդերի ճակատագրի մեջ իսլամի խաղացած դերի բնութագրման համար հետաքրքրական է մի կողմից բուրդ ժողովրդի, մյուս կողմից՝ իսլամադավան այլ ժողովուրդների պայքարի համեմատական վերլուծությունը: Հայտնի է, որ որպես կանոն իսլամական պետությունները և, հատկապես, միջազգային իսլամական կազմակերպությունները տարբեր ձևերով, մեծ կամ փոքր չափերով օգնություն են ցույց տալիս կենտրոնական կառավարությունների հետ հակամարտության մեջ գտնվող բոլոր իսլամադավան ժողովուրդներին: Այն տեղի ունի անկախ այն բանից, թե ինչպիսի բնույթ են կրում այդ շարժումները՝ ինքնավարական, անջատողական, բողոքական և այլն: Որպես օրինակ հիշենք Էրիթրեան, Կոսովոն, Չեչնիան, Բոսնիան-Հերցեգովինան, իսլամական «Աբու Սալսիֆ» շարժումը Ֆիլիպիններում: Սրանք բոլորը գտնվում են իսլամական պետությունների և կազմակերպությունների «հոգատարության» ոլորտում: Վերջիններս այդ շարժումներին օգնում են ֆինանսներով, զենքով, զինվորական կադրերի, ահաբեկիչների պատրաստմամբ, հակամարտության օջախներ մոջահեդներ ուղարկելով և այլն: Միակ իսլամադավան ժողովուրդը, որ մնան օգնություն չի ստանում և գտնվում է «իսլամական համերաշխության» ոլորտից դուրս՝ քրդերն են: Այս յուրօրինակ բացառությունը «իսլամական համերաշխության» կանոնակարգից ունի միանգամայն բացատրելի և աշխարհիկ բնույթ: «Իսլամական օգնությունը», «իսլամական համերաշխությունը», ազգային ազատագրության համար պայքարող քրդերի նկատմամբ բացառվում է այն պատճառով, որ տվյալ դեպքում տարածաշրջանի երեք խոշոր էթնոսների՝ արաբների, թուրքերի և պարսիկների որոշակի շրջանների հսկողության տակ գտնվող համակարգերը (ըստ էության «իսլամական գործոնի») գտնվում են տևական և սուր առնակատման մեջ Մերձավոր ու Միջին Արևելքի չորրորդ մեծ էթնոսի՝ քրդերի հետ: Այլ կերպ ասած տեղի ունի մի կողմից թվարկած երեք մեծ էթնոսներ, մյուս կողմից քրդերի՝ ազգային-էթնիկական շահերի բախում: Ինչպես դժվար չէ նկատել «իսլամական

գործոնը» ըստ էության խաղում է ոչ թե կրոնական, այլ քաղաքական դեր: Քանզի «իսլամական համերաշխությունը» հանդես է գալիս որպես քաղաքականացված երևույթ, որի շրջանակներում միաժամանակ գործի են դրվում արևելյան իսլամական, երբեմն էլ արևմտյան պետությունների շահերն արտահայտող խաղաթղթերը:

Քուրդիստանում նշված հարցադրման տեսանկյունից «իսլամական գործոնը» ունի միանգամայն այլ առաջադրանք և դրսևորում, ինչպես ձևով, այնպես էլ, առավել ևս բովանդակությամբ: Քրդական ազգային շարժման նպատակներն ու խնդիրները իսլամիստների պլանների հետ չեն համընկնում, ինչը և ընկած է նրանց փոխհարաբերությունների հիմքում: Ուշագրավ է այն իրողությունը, որ այն ինչ արվում է իսլամական կազմակերպությունների կողմից Հարավային Քուրդիստանում ինչպես նաև Քուրդիստանի մյուս հատվածներում հավանության է արժանանում և օգնություն է ստանում ոչ միայն թեկրատիկ ռեժիմների, այլև Մերձավոր և միջինարևելյան շահագրգռված աշխարհիկ պետությունների կողմից:

Քուրդիստանում իսլամական կուսակցությունների և կազմակերպությունների կապը միջազգային իսլամական կազմակերպությունների հետ վերը նշվածի առթիվ բնական է և հաստատվում է բազմապիսի փաստերով: Իսլամիստները ստանում են ֆինանսական օգնություն, հրահանգներ և, որ կարևոր է, նրանց բոլոր ծրագրային փաստաթղթերը համապատասխանում են միջազգային իսլամական կազմակերպությունների հիմնադրույթներին: Քրդական հասարակական քաղաքական կյանքում իսլամական գործոնի ակտիվացման սկիզբը համընկնում է անցյալ դարի 80-ական թվականների սկզբներին, այսինքն՝ Իրանում այսպես կոչված իսլամական հեղափոխությունից հետո ընկած ժամանակաշրջանին: Դրանից հետո է, որ Քուրդիստանում հայտնվեցին իսլամական կուսակցություններ և կազմակերպությունների: Դրանցից շատ թե քիչ հայտնի են «Քուրդիստանի իսլամական կուսակցությունը», «Քուրդ մուսուլման ֆալիկների շարժումը», «Հիզբուլլահը», «Դորանի դպրոցը», «Ջունուդ ալ-իսլամը», «Մուսուլմանական եղբայրությունը», «Քրդական իսլամական շարժումը», «Աթ Թաուհիդը», «Անսար ալ-իսլամը»: Որպես կանոն այս կազմակերպությունները ունեն սահմանափակ թվով անդամներ: Այնուհանդերձ հասարակական քաղաքական կյանքում նրանց ազդեցությունը նկատելի է: Հիշյալ պարագան կապված է այն բանի հետ, որ նախ, այս կազմակերպություններն ունեն զգալի ֆինանսական և նյութական հմարավորություններ, որոնք հիմնականում ստացվում են արտասահմանից, և երկրորդ, նրանց գործունեությանը զորավիզ են կանգնում տարածաշրջանի որոշ պետություններ (Իրան, Սաուդյան Արաբիա, Լիբիա, ԱՄԷ և այլն): Հիշյալ կազմակերպություն-

ների գործունեության նպատակներն արտահայտված են նրանց ծրագրային փաստաթղթերի մեջ: Դրանք բոլորը, որպես կանոն, ներծծված են իսլամադավան ժողովուրդների «շահերի ընդհանրության» ոգով: Այդ «ընդհանրությունը» սկսվում է ժողովուրդների սուվերենության հիմքը կազմող հայրենիքի գաղափարից: «Քուրդիստանի իսլամական կուսակցության» ծրագրի առաջին հոդվածը հայտարարում է. «Քուրդիստանը հանդիսանում է իսլամական հայրենիքի մի մասը, որտեղ ապրում է քուրդ ժողովուրդը»: Եվ այնուհետև. «Քուրդիստանի իսլամական կուսակցությունը հանդիսանում է միջազգային իսլամական շարժման մի մասը» (հոդված 2)<sup>9</sup>: Թվում է թե ծրագրային այս հիմնադրույթները մեկնաբանման կարիք չունեն: Ինկատի ունենալով Քուրդիստանի իսլամիստների նման հայեցակետը, դժվար չէ եզրակացնել, թե ինչպիսին կլինի նրանց վերաբերմունքը Հարավային Քուրդիստանում ազգային-պետական համակարգի ստեղծման և դեմոկրատական վերափոխությունների նկատմամբ: Նրանք հանդես են գալիս այն ամենի դեմ, ինչը չի տեղադրվում շարիաթի կանոնակարգի շրջանակների մեջ: Ծրագրային փաստաթուղթը սահմանում է իրեն՝ Քուրդիստանի իսլամական կուսակցության (ԶԻԿ) գործունեության շրջանակները, որոնց խախտումը խստագույնս արգելված է: «ԶԻԿ-ի յուրաքանչյուր խոչնդուղ և որոշում, եթե դրանք հակասում են Ղուրանին, սուննային, իրականացման ենթական չեն և վստահությանը ոչ արժանի»<sup>10</sup>: Այս հիմնադրույթին հետևում է կտրական պահանջն այն մասին, որ «անհրաժեշտ է արգելել շարիաթի օրենքին հակասող ամեն մի գործողություն»<sup>11</sup>: Այն մասին, թե միջազգային իսլամիզմն ինչպիսի վտանգ է ներկայացնում քրդական ազգային շարժմանը վկայում է ԶԻԿ-ի ծրագրի 8-րդ հոդվածը: «Քուրդիստանի իսլամական կառավարությունը և իսլամական ազգերի մյուս կառավարությունները կարող են կազմել իսլամական միացյալ ազգերի պետություն»<sup>12</sup>: հեշտ է նկատել, որ ենթադրվող «իսլամական միացյալ ազգերի պետությունը» հակասում է քրդերի ազգային շահերին: Նախ, շարիաթի օրենքների վրա հիմնված պետական միավորումը բացառում է ընդհանուր դեմոկրատական սկզբունքների հիմամբ հասարակության կառուցվածքը և ազգային սուվերեն պետական համակարգի ստեղծումը, և, երկրորդ, պատմական անցյալում և ներկայումս իսլամական պետություններում և «իսլամական ումմայի» շրջանակներում քրդերի գտնվելու փորձը ամերկյա քույր է տալիս, որ «իսլամական մասնության» գործոնն հանդիսացել է քրդերի ազգային ինքնորոշումն արգելակող լուրջ գործոն:

Ասվածի լույսի ներքո պատահական չէ, որ իսլամիստների պայքարի հարվածային կետը հայտարարված է Հարավային Քուրդիստանը: Պատճառը պարզ է: Ներկա փուլում նա է հանդիսանում քրդական ազգային շարժման գլխավոր ու բախտորոշ ճակատը: Քուրդիստանի այս

հատվածում տեղի ունեցող դեմոկրատական բարեփոխությունները և քաղաքացիական հասարակության ստեղծման ճանապարհին ձեռք բերված հաջողությունները հանդիսանում են հակաքոչակական ուժերի լուրջ մտահոգության առարկան: Խալամիստները վճռական պատերազմ են հայտարարել այդ վերափոխություններին: Բերենք մի տիպիկ մեջբերում «Ջունուդ ալ-խալամ» («խալամի զինվորներ») կազմակերպության՝ քրդերին ուղղված կոչից (1. IX. 2001թ.). «Չեր եղբայր մուսուլմանները արդեն երկար տարիներ ի վեր զբաղված են սրբազան պատերազմի նախապատրաստմամբ հանում մարզի (իմա՝ իրաքյան Բուրդիստան Շ.Մ.) բարոյական և եռզեղ մաքրման»<sup>13</sup>:

Խալամիստների կողմից Բուրդիստանի դեմոկրատական կուսակցության, Բուրդիստանի հայրենասիրական միության, դեմոկրատական մյուս կազմակերպությունների և ազգային պետական իշխանությունների դեմ հայտարարված պայքարը արդարացվում է նրանով, որ իբր «խալամին և իսլամական արժեքներին վտանգ է սպասում, ինչը իսլամը դավանող բոլոր մարդկանց պարտավորեցնում է համախմբվել սրբազան պատերազմի դրոշի ներքո ընդդեմ անաստվածների և իսլամի թշնամիների»<sup>14</sup>: Մարդիկ պետք է հասկանան,- նշվում է այնուհետև կոչի մեջ,- որ տարածաշրջանը (Բուրդիստան – Շ.Մ.) կարիք ունի ամեն գնով զորավիճ կանգնելու իսլամի պահպանմանը և մաքրությանը: «Մենք պետք է սկսենք անողորմ և սրբազան պատերազմ ընդդեմ աստվածապաշտության, որը քարոզվում է քաղաքական, սոցիալական և մշակութային մարմինների կողմից, որոնք ձգտում են ճնշել Բուրդիստանի մուսուլմաններին ու շնորհիվ դրա անմաքուր հրեաներն ու քրիստոնյաները վարձում են խարխիլ իսլամի հիմքերը Բուրդիստանում»<sup>15</sup>: Ծայրահեղական իսլամական կազմակերպությունները Բուրդիստանում, ինչպիսիք են՝ «Մուսուլմանական եղբայրությունը», «Քրդական իսլամական շարժումը», «Աթ-Թաուհիդը» և ուրիշներ, իրենց քարոզչական գործունեությունը ուղեկցում են իսլամական ֆունդամենտալիզմի գաղափարների պրոպագանդայով: Այս գործի իրականացման համար նրանք օժանդակում են միմյանց և օգնություն ստանում դրսից: Այսպես ի հայտ եկան տեղեկություններ «Ջունուդ ալ-խալամ»-ին տրված 600 հազար դոլարի «օգնության» մասին «Ալ Բաիդայի» կողմից:

Ուշագրավ է, որ իսլամիստները բացահայտ պայքար են մղում Բուրդիստանի ոչ միայն առաջատար դեմոկրատական կուսակցությունների ու կազմակերպությունների, այլև իսլամական այն կազմակերպությունների դեմ, որոնք չեն բաժանում նրանց առաջադրած նպատակները և պայքարի տակտիկան: Քրդական ինքնավար տարածաշրջանում լիարժեք պայմաններ են ստեղծվել կրոնական ազատությունների բնագավառում, լայն հնարավորություններ ընձեռելով ինչպես քրդերի, այն-

պես էլ ազգային վտարամասնությունների մշակույթի զարգացման համար: Իսլամիստները վիճարկում են այս գործընթացի օրինականությունը, նրանք չեն ճանաչում քրդական ազգային – ինքնավարական համակարգը: Այդ խնդրում նրանք գտնվում են մեկ լծասարքի մեջ ու միայն Բաղդադի, այլև քրդական հարցում հատուկ շահագրգռություններ ունեցող հարևան մի քանի երկրների հետ: Ի հաստատումն իրենց հիմնադրությունների, ժամանակավորապես իրենց կողմից վերահսկվող մի քանի շրջաններում իսլամիստները հաստատեցին շարիաթի նորմերի խստագույն ռեժիմ: Նշված կանոնակարգի խախտողները պատժվում էին շարիաթի օրենքների ուղի խստությամբ: Տեղի ունեցան անաբեկչական ակտեր Հարավային Քուրդիստանի մի քանի այլ շրջաններում: 2001թ. փետրվարին Էրբիլում իսլամիստների կողմից սպանվեց ՔԻԿ-ի ղեկավար գործիչներից մեկը՝ Ֆրանսուա Հարիրին: Որոշ ժամանակ անց սպանության գործով մեղադրվող անաբեկիչներից մեկը ոսղակի հայտարարեց. «Մենք նրան սպանեցինք, քանզի քրիստոնյան իրավունք չունի ղեկավարելու քրդերին»:

Իսլամիստ անաբեկիչները սպանեցին մի քուրդ հայտնի գրողի, որը համարձակվել էր գրել «Մարդիկ և Դուրանը» գիրքը: Պայքարողներ կազմակերպվեցին ՄԱԿ-ի հումանիտար օգնության գրասենյակներում, բազմաթիվ դիվերսիոն ակտեր կազմակերպվեցին արդյունաբերական ձեռնարկություններում: Տմարդի կերպով գլխատվեցին 25 փեշմերգաներ, մահափորձ կատարվեց ՔՀՄ-ի ղեկավարներից՝ Բահրամ Սալեհի դեմ, «Ամսար ալ-իսլամի» անաբեկիչների ձեռքով սպանվեց քրդական պառլամենտի ղեկավարատ Ծավքուս Մուշիրը:

Գնալով նորանոր փաստեր ու տեղեկություններ են ի հայտ գալիս Քուրդիստանում իսլամական ֆունդամենտալիստների և Բեն Լադենի կազմակերպության կապերի մասին: Այսպես, Լոնդոնում լույս տեսնող արաբական «Ազ-Չաման» թերթի հաղորդման համաձայն Իրաքի պետանվտանգության (Մոխսաբարաթի) բարձրաստիճան աշխատակից Ֆարուկ Հիջազին մշտական կապերի մեջ էր Բեն Լադենի հետ քրդերի դեմ պայքարը կոորդինացնելու նպատակով”:

Քուրդիստանում իսլամական ծայրահեղականների վերջին տուրինների գործունեությունը փաստեց նրանց գոյատևությունը պայմանավորող մի կարևոր նախապայման: Քրդական իրականությունը լրացուցիչ փաստերով ապացուցեց այն իրողությունը, որ իսլամական ծայրահեղականությունը սնող կարևոր հանգամանքներն են սոցիալ-տնտեսական և ազգային քաղաքական չլուծված, առավել ևս խրոմիկ բնույթ կրող հիմնահարցերը և հասարակական կյանքի ճգնաժամային այլ երևույթները: Այսպես, իսլամիստների գործունեության ակտիվացումը և նրանց ազդեցության որոշ աճը վերաբերում է 90-ական թվականների կեսերին,

ինչը կապված էր ԶԴԿ-ի և ԶՀՄ-ի միջև ժողովրդականությունը չվայելող գինված կոնֆլիկտի, ինչպես նաև ժողովրդի սոցիալ-տնտեսական կյանքի ծանր պայմանների հետ: Հատկանշական է, որ հետագայում, երբ ԶԴԿ-ի և ԶՀՄ-ի միջև կոնֆլիկտը հարթվեց, պայմաններ ստեղծվեցին ազգային ուժերի միասնության ապահովման համար և իրագործվեցին մի շարք ծրագրեր ժողովրդի սոցիալ-տնտեսական վիճակի բարելավման, կրթության, առողջապահության, մշակույթի հարցերի կարգավորման ու զարգացման ուղղությամբ իսլամիստների ազդեցությունը նկատելիորեն նվազեց: Այդ գործընթացի ակնառու վկայությունը հանդիսացան Հարավային Զուրդիստանում տեղի ունեցած տեղական իշխանությունների ընտրությունները, որոնց ընթացքում 90-ական թվականներին իսլամիստները ստացան ձայների շուրջ 18%-ը, իսկ արդեն 2000-2001թթ. այդ տոկոսը իջավ 3-ի: Հարկ է ընդգծել, որ իսլամիստների համար իշխանության մարմիններում ներկայացուցչությունը ամենևին ոչ գլխավոր միջոցն է տարածքի հասարակական-քաղաքական կյանքի վրա ներգործելու համար: Որպես արմատական ծայրահեղական հոսանք իսլամիստները գործել և գործում են պայքարի իրենց ավանդական ձևերով ու մեթոդներով:

Հարավային Զուրդիստանում քաղաքական անկայուն վիճակ ստեղծելու, անհարեկչության միջոցով դեմոկրատական գործընթացը խաթարելու իսլամիստների քայքայիչ աշխատանքը հակահարված է ստանում ազգային-ինքնավարական իշխանությունների կողմից: Սակայն պետք է նկատել, որ ԶԴԿ-ն, ԶՀՄ-ը և նրանց կողմից վերահսկվող իշխանության մարմինները իսլամիստներին հակազդող պայքարում ինչ-որ չափով կաշկանդված են այսպես կոչված քաղաքական չափավորությամբ (политкорректность): Պատճառը արտաքին քաղաքական այն բարդ պայմաններն են, որոնց առկայությամբ գործում են ազգային ինքնավարական իշխանությունները: Մի կողմից նրանք գիտակցում են իսլամիստների գործունեությունից սպասվող վտանգը, մյուս կողմից որոշ դեպքերում իրենց հակաիսլամիստական պայքարում նրանք կաշկանդված են տարածաշրջանի մի քանի պետությունների հետ հարաբերությունները չբարդացնելու մտահոգությամբ, քանզի դրանք կապեր ունեն այդ կազմակերպությունների հետ:

Ֆեղերատիվ հիմունքներով քրդերի ինքնավարության հիմնահարցը Իրաքում մնան ձևով ու մակարդակով ազգային հարցի լուծման առաջին փորձն է մահմեդական Արևելքում: Այդ կապակցությամբ պետք է նշել, որ տարածաշրջանի որոշակի ուժերին (ինչպես աշխարհիկ, այնպես էլ՝ կրոնական) խիստ մտահոգում է ոչ միայն և ոչ այնքան քրդերի ինքնավարությունը Իրաքում, որը կատարված փաստ է, որքան նրա հետևանքների խնդիրը ազգային չլուծված մի շարք հարցեր ունեցող

տարածաշրջանի համար: Պատահական չէ, որ առավել մեծ ակտիվությամբ այդ գործընթացի դեմ և այն խաթարելու ծրագրերով հանդես է գալիս Թուրքիան, ազգային հարցի մարզում իր հին ու նոր ծանր բեռների համար հաշվետու լինելու մտահոգությամբ: Սեհա թե ինչու Հարավային Քուրդիստանում իսլամական ծայրահեղականների գործունեությունը պաշտպանում են ոչ միայն թուրքական մահմեդական կոերականությունը, այլև իրենց լաիցիզմի կողմնակիցներ հորջորջող թուրքական իշխանությունները:

Իսլամիստների անհանգստության մյուս պատճառը կապված է այն բանի հետ, որ Հարավային Քուրդիստանի օրինակը կարող է սոցիալական և նախադեպ լինել տարածաշրջանում, որտեղ իսլամական գործունե ավանդաբար բարձր է դասվում ազգայինից և այդ հիմամբ հաջողվում էր զսպված պահել ազգային նոր հարցերի երևան գալը:

Որպիսի՞ք են իսլամական գործունի դերի հեռանկարները Քուրդիստանում ընդհանրապես, նրա Հարավային մասում՝ մասնավորապես: Վերը քննարկված գործունեների վերլուծությունը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ հազիվ թե հնարավոր է լիովին ազատվել իսլամական ծայրահեղականության վտանգից: Որպես նման ենթադրության հիմք կարող են ծառայել երկու պատճառ: Նախ, իսլամը յուրօրինակ զարթոնք է ապրում և որքան էլ հիմնավոր են քրդական ազգային շարժման ընդհանուր գործընթացում նրա բացասական դերի մասին եզրակացությունները, իսլամադավան քրդերի հսկողության տակ պահելու նրա հնարավորությունները մեծ են և դրանք դեռևս էական դեր կարող են խուսափել: Երկրորդ, իսլամական ծայրահեղականությունը միջազգային երևույթ է. այն ունի ֆինանսական, քաղաքական և այլ միջոցների բավական մեծ համակարգ, որին դժվար է դիմագրավել, առավել ևս այնպիսի թույլ պաշտպանված շրջան, ինչպիսին Քուրդիստանն է: Առկա են նաև մի շարք հսկողորդ բնույթի գործունեներ, որոնք հիմք են տալիս բացառելու Քուրդիստանի հասարակական քաղաքական կյանքի համընդհանուր իսլամականացումը: Այդպիսի ենթադրության հիմք են տալիս քրդական սոցիումի անցյալն ու ներկան, որը մասնագետների միահամուռ եզրակացությամբ, ընդհանուր առմամբ, աչքի է ընկնում կրոնական մոլեռանդության, առավել ևս ֆանատիզմի բացակայությամբ: Այնուհետև, պատմական անցյալի փորձը քուրդ ժողովրդի՝ ազգային ինքնորոշման համար պայքարի մեջ իսլամի դերի մասին դրական նյութ չի տալիս: Ի վերջո ուշագրավ է, որ չնայած վերջին տասնամյակներում իսլամական գործունի դերի բարձրացմանը, նրա բազմապիսի դրսևորումներին ու ակտիվությանը, այնուհանդերձ շարիաթի նորմերի հիման վրա ընդհանուր քաղաքական պետական համակարգի ստեղծման վտրծները անհաջողության են մատնվում (Աֆղանստանի փորձը, իրանական թեոկրատիկ ռեժիմի զար-

զացումները և այլն): Այս առումով պատահական չէ, որ Իրանում և արաբական մի շարք երկրներում լուրջ ուժի է վերածվում իսլամական բարեփոխությունների հոսանքը, որը հակադրվում է իսլամի ծայրահեղական և պահպանողական քնին:

Հարավային Զուրդիստանում տեղի ունեցած սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական բարեփոխությունները, քաղաքացիական հասարակության հիմքերի ստեղծումը այս շրջանում իսլամական արմատականության և դրա դրսևորումների արմատավորումը բացառող կարևոր գործոն է:

## SHAKRO MHOYAN

### ON THE ACTIVIZATION OF ISLAMIC EXTREMISM IN KURDISTAN

It is widely accepted that Islam has played negative role in historical fate of Kurdish people. Due to its corporative and regulative functions Islam has kept Kurds in line with interests of Arab Caliphate and Ottoman and Iranian Shah Empires for a long historical period. Thus Islam was slowing down the development of Kurdish national self-consciousness.

Nowadays Islamists are acting against the process of self-determination of Kurdish people. "Umma" and Islamic solidarity are the basic ideas of programm documents of all Kurdish Islamic Organizations. It is not surprising that they have links with international Islamic Organizations. Islamists' proposed religious identity is in contradiction with the national interests of Kurds. The main goal of these Organizations is to object the process of self-determination in Kurdistan.

## ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Մեջբերումը ըստ՝ Ա. Փաշայան, Իսլամական կոնֆերանս կազմակերպությունը. նպատակները, գործունեությունը, դիրքորոշումը դարաքաղյան հակամարտության վերաբերյալ, Երևան, 2003, էջ 100:
2. Л. Шебаршин, Ислам (см. "Общая газета" 30.06., 6.12.2002)
3. П. Цветков, Джихад в Коране, С.П., 1912, стр. 19.
4. А. Коровиков, Исламский экстремизм в арабских странах, М., 1990, стр. 30.
5. J.P.Piscatori, Islam in the political process, Cambridge, 1983, p. 13.
6. "Известия" 8.08.2002
7. Х. Аршаруни, Габадулин, Очерк панисламизма и пантюркизма в России, М., 1931, стр. 5.
8. М. Пиотровский, Пророческое движение в Аравии в 7 веке (Сб. Ислам. религия, общество, государство, М., 1988).
9. Программа Исламской партии Курдистана (см. М. Гасратян "Курдская проблема в Турции", М., 2001, стр. 207-208).
10. Там же.

11. Там же.
12. Там же.
13. Специальное заявление Патриотического Союза Курдистана, 19.09.2001 г.
14. Там же.
15. Там же.
16. Там же.